

L'exegesi neotestamentària de Guillem d'Ockham en la seva doctrina sobre l'*optimus principatus*

ANDREU GRAU ARAU

UNIVERSITAT DE BARCELONA
SOCIETAT CATALANA DE FILOSOFIA
agrau2@xtec.cat

En la part destinada a les “matèries diverses” en la *Doctrina pueril*, Ramon Llull dedica un capítol a parlar dels prínceps: “Príncep és home qui ha senyoria per elecció sobre altres hòmens, per ço que los tenga en pau per temor de justícia. On, aytals hòmens qui són obligatz a tenir justícia, han en guarda los hòmens qui ls són dejús en nobilitat, a la qual guarda són obligatz pus que altres.” Llull advertirà que cap home no té tantes obligacions en el seu ofici com el príncep o el prelat. El súbdit només té obligacions amb el seu rei; en canvi, el rei té obligacions amb tots els homes del seu domini.¹

La dedicació del príncep no és quelcom fàcil ni tranquil, però ha de fer tot el possible perquè la seva actuació sigui excel·lent.

Aquesta obra de Llull s'ha de situar devers l'any 1275.² Som al darrer tram del segle XIII i som al començament de la gran crisi de la cristiandat occidental: fam, fluctuacions econòmiques, agitacions urbanes i rurals..., que es dona entre 1270 i 1330. Guillem d'Ockham redacta les *Octo quaestiones de potestate papae* entre 1340 i 1342. És un escrit ponderat i documentat, en el qual apareixen tots els temes de la seva doctrina política. Hi reproduceix i reconstrueix àmpliament el debat polític del moment, sobretot el que planteja la distinció entre poder espiritual i poder civil.

El capítol primer de la qüestió primera de l'obra comença així: “Un home venerable m'ha lliurat vuit qüestions, demanant-me, humilment, una solució”.³ La tercera qüestió tracta de la jurisdicció del príncep i el poder espiritual: té el papa el poder de transmetre als prínceps llur jurisdicció temporal? En el capítol quatre d'aquesta qüestió, hi trobem l'exposició sobre el govern òptim. Ockham aspirava a arribar a una societat en què els drets naturals dels homes fossin reconeguts i la persona humana fos respectada i

1. Vid. Ramon Llull, *Doctrina pueril*, Barcelona, 1972, p. 188-189.

2. Vid. Gret Schib, Introd. *Doctrina pueril*, p. 17.

3. Guillelmus de Ockham, *Octo quaestiones de potestate papae*, a Guglielmo di Ockham, *Il filosofo e la politica. Otto questioni circa il potere del Papa*, text llatí, i introducció, traducció i notes de Francesco Camasta, Milano, 2002, p. 70: *Vir quidam venerabilis octo michi tradidit quaestiones, quarum a me solutionem dignatus est humiliter flagitare.*

estimada.⁴ En aquesta breu aportació a la primera jornada de filosofia medieval del curs 2023-24 de la SCF, pretenem fixar-nos en els versicles del Nou Testament als quals recorre Ockham i en la interpretació que en fa per a fonamentar la seva doctrina del govern òptim.

Un govern serà excel·lent si s'institueix per al bé comú dels súbdits i no per al bé propi del mandatari.⁵ Principat òptim és, segons el franciscà anglès, el papal i l'episcopal; i ho és per voluntat de Crist⁶ quan, en ordenar papa sant Pere, li va dir: "Pastura els meus anyells". Segons Ockham, amb aquesta frase imperativa de l'evangeli de Joan (21, 15), Crist va voler dir: "Et faig governant de les meves ovelles no perquè els prenguis la llana i la llet, llevat que no ho necessitis, segons el que diu l'Apòstol en el capítol nou de la Primera Carta als Corintis: «Qui pastura un ramat, i no s'alimenta de la llet del ramat?» (9, 7), sinó perquè les pasturis".⁷ Per a deixar clar que *pascere*, aquí, significa dirigir o governar el poble i no aprofitar-se'n, Ockham afegeix, a l'explicació, la pregunta retòrica de la Primera Carta als Corintis, tot assenyalant que la funció del governant és també fer un ús correcte dels bens segons les necessitats i evitar tot tipus d'abús o sostracció injustificada.

Que un sobirà abusi no és signe d'un bon govern, sinó d'una dominació. Quan, en l'evangeli de Mateu, Crist diu a sant Pere: "Tu ets Pere, i sobre aquesta pedra edificaré la meua església i les portes de l'infern no la dominaran. Et donaré les claus del Regne del Cel" (16, 18-19), el que li vol dir, segons Ockham, és que això només serà per a edificar la seva església i no per a dominar-la, perquè pugui conduir-la al regne dels cels. Oposa *aedificare* a *dominari*. La tasca del governant no és dominar, sinó mantenir l'ordre polític; i en troba la justificació en el capítol cinquè de la primera carta de Pere, quan es diu que el ramat de Déu no s'ha de pasturar com qui "domina damunt les seves possessions" (5, 3). Només per a això, Crist prefereix Pere i el proposa com a papa;⁸ i quan li diu "allò que lligaràs a la terra serà lligat al

4. Cfr. Antonio Coccia, introducció a l'antologia sistemàtica de Guglielmo Ockham, *Filosofia. Teologia. Política.*, Palermo, 1966, p. 31.

5. Ockham, *op. cit.*, p. 274: *Dicitur itaque quod ad optimum principatum primo exigitur quod sit propter bonum commune subditorum, non propter bonum principantis proprium institutus.*

6. *Ibidem*, pp. 274-276: *Talis autem principatus est papalis et episcopalpalis, quantum est ex ordinatione Christi.*

7. *Ibidem*, p. 276: *quod Christus insinuasse videtur quando beatum Petrum ordinavit in papam dicendo ei: Pasce oves meas, quasi diceret, 'Super oves meas principem te constituo, non ut tollas ab eis lanam et lac, nisi pro necessitatibus tuis iuxta illud Apostoli I Cor. IX: Quis pascit gregem, et de lacte gregis non manducat? Sed al pascendum easdem.*

8. *Ibidem*: *Talem etiam principatum videtur Christus promisisse beato Petro quando dixit eidem, ut habetur Matthaei XVI: Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, et portae inferi non praevallebunt adversus eam. Et tibi dabo claves regni caelorum, quasi diceret, 'Tantum ad aedificandum ecclesiam meam, non ad dominandum ei (ut ipsemet Petrus in canonica sua prima, cap. V innuit, dicens Neque ut dominantes in cleris), ut introducas eam ad regnum caelorum, ceteris te praeferam et praeponam'.*

cel, i allò que deslligaràs a la terra serà deslligat al cel”, Ockham entén que, a Pere, li va ésser promesa la potestat sobre aquells que havia de governar i dirigir, i no sobre uns altres, la qual menava a la seva construcció i no a la seva destrucció. El domini només duu a la destrucció; i Déu no dona la potestat per a destruir, sinó per a construir, com indica Ockham a partir de la lectura de la segona carta als Corintis (13, 10).⁹ Pere, per tant, no va rebre de Crist cap altre poder que no fos el de procurar el bé dels seus súbdits per a conduir-los al regne dels cels, de manera que no els pogués imposar res que no fos el necessari per arribar-hi; i, per això, contra els drets i contra la llibertat dels fidels concedits per Déu i per la naturalesa, no li hauria servit l'autoritat de Crist, ja que d'Ell va rebre la potestat per a l'edificació i no per a la destrucció dels drets i de les llibertats concedits per Déu i per la natura als fidels.¹⁰ L'autèntic príncep, doncs, és aquell que està al servei del poble; i per a justificar-ho recorre de nou a l'evangeli de Mateu: “Ja sabeu que els governants de les nacions, en disposen com a amos, i els magnats, les tenen sota el seu poder. No ha de ser així entre vosaltres; sinó que el qui vulgui arribar a ser gran entre vosaltres, serà el vostre servent, i el qui vulgui ser el primer entre vosaltres, serà esclau vostre; així com el Fill de l'home no ha vingut pas a ser servit, sinó a servir” (20, 25-28). Segons Ockham, amb aquestes paraules, Crist no pretenia prohibir cap mena de sobirania als apòstols, sinó que els indicava quina havia de ser la sobirania que haurien de desitjar; i si deia: “el qui vulgui arribar a ser gran entre vosaltres” i “el qui vulgui ser el primer entre vosaltres”, era perquè la superioritat i la preeminència són propietats del governant, les quals, però, segons el missatge cristià, només es poden entendre com a servitud: “el Fill de l'home no ha vingut pas a ser servit, sinó a servir”.¹¹ Ara bé, malgrat que Crist hagués dit que havia vingut a servir i no a ser servit, mai no va voler invalidar cap preferència o sobirania, sinó només aquella que fos per benefici propi, per glòria o honor; per aquest motiu, com

9. *Ibidem*: *Et ideo per verba Christi, quae sequuntur*: Quodcunque ligaveris super terram, erit ligatum et in caelis; et quodcunque solveris super terram, erit solutum et in caelis, intelligitur Petro fuisse promissa potestas super sibi subiectos, non super alios, quae esset ad aedificationem, non ad destructionem ipsorum; qualem potestatem Apostolus ii Cor. ultimo super sibi subiectos dicit sibi datam a Domino.

10. *Ibidem*: *Propter quod beatus Petrus nullam potestatem recepit a Christo, nisi propter bonum sibi subiectorum ad obtinendum regnum caelorum, ut nichil eis valeret imponere per praeceptum, nisi quod eis esset eis necessarium ad consequendum regnum caelorum. Et ideo contra iura et libertates fidelium eis, a Deo et a natura concessas nichil sibi auctoritas Christi valebat, quia ad aedificationem, non ad destructionem iurium et libertatum a Deo et a natura fidelibus concessarum recepit potestatem a Christo.*

11. *Ibidem*, p. 280: *Quibus verbis Christus non omnem principatum Apostolis interdixit, sed magis aliquem esse appetendum ab eis ostendit cum dixerit*: Quicunque voluerit inter vos maior fieri, et: Qui voluerit inter vos primus esse, nam maioritas et primas ad principatum pertinere noscuntur. [...] *Sed qualem principatum Christus voluit ab Apostolis appeti, patefacit, cum dicit*: Sicut Filius hominis non venit ministrari...

que Ell mateix havia volgut que els apòstols fossin els seus imitadors a l'hora de beneficiar els fidels, no els va privar de la governació, però els va prescriure i aconsellar que, regint, beneficiessin els fidels, i no desitgessin dominar per amor al propi benefici, glòria i honor, que són les coses que se sap que els prínceps terrenals, sempre o freqüentment, cerquen.¹² A l'acció de *dominari* s'oposa la de *principari*, la que correspon als reis i que comprèn els atributs de la superioritat i la preeminència.

Advoca el nostre franciscà per un govern monàrquic: “perquè un principat, tant general respecte a tots els mortals com particular respecte d'uns quants, sigui òptim, segons l'opinió prescrita, es requereix que qui governa sigui una única persona, com és únic també el principat; per això, segons els filòsofs, el principat reial, en el qual una persona destaca, supera i és millor que els principats aristocràtics i democràtics, presidits per moltes persones”.¹³ Per a defensar aquesta teoria, Ockham diu que es podrien oferir moltes argumentacions, però que només li cal aquesta: s'ha de considerar el millor i superior a tots els altres el principat en el qual, sobretot, es procura, es nodreix, creix i s'alimenta la caritat, l'amistat, la pau i la concòrdia entre els súbdits, i, principalment, s'evita la sedició o la discòrdia, que corromp tota comunitat.¹⁴ El *Venerabilis Inceptor* cerca en els evangelis la justificació d'aquests valors. Com llegim en l'evangeli de Joan, Crist va imposar la pràctica de l'amor i de l'amistat als seus deixebles: “Aquest és el meu manament: que us estimeu els uns als altres” (15, 12). Crist també sovint a ells desitjava i recomanava la pau, que és efecte de l'amistat i de la caritat, i a altres, els ensenyava a desitjar-la, com es veu en l'evangeli de Joan: “La pau us deixo, la meua pau us dono” (14, 27), “tingueu pau en mi” (16, 33) i “s'hi presenta Jesús, es posa al mig i diu: Pau a vosaltres” (20, 26); en el de Marc: “pau tingueu entre vosaltres els uns amb els altres” (9, 50); i en el de Mateu: “en entrar a la casa, saludeu, dient: pau a aquesta casa” (10, 12). Que la corrupció i la destrucció de qualsevol comunitat prové de la discòrdia i, conseqüentment, la concòrdia és oportuna per a la seva conservació, veiem que ho declara Crist, autor i

12. *Ibidem*, pp. 280-282: *Quamobrem, cum ipse voluerit quod Apostoli essent imitatores sui utilitatem fidelium procurando, nullatenus ipsos ab omni principatu prohibuit, sed ipsos praecepto vel consilio informavit ut principando fidelibus prodesse, non dominari propriam utilitatem, gloriam et honorem ambnado appetere, qualia principes saeculi semper vel frequenter quarere dignoscuntur.*

13. *Ibidem*, p. 282: *Ad optimum principatum tam generalem respectu cunctorum mortalium quam specialem respectu quorundam, secundum opinionem praescriptam requiritur quod principians sit una persona, sicut principatus est unus. Propter quod secundum philosophos principatus regalis, quo una persona praefulget, tam principatum aristocraticum quam politicum, in quorum utroque praesident plures, superat et praecellit.*

14. *Ibidem*: *Ille principatus est optimus et ceteris praestantior reputandus, in quo inter subditos caritas, amicitia, pax et concordia potissime procuratur, nutritur, crescit et servatur, et quo seditio seu discordia, quae est cuiuslibet communionis corruptio, praecipue devitatur.*

rector de tota comunitat, en l'evangeli de Mateu: "Tot reialme dividit contra si mateix és desolat, i tota ciutat o casa dividida contra si mateixa no se sostindrà" (20, 25). A aquesta citació, n'hi afegeix dues de la *Política* i de l'*Ètica a Nicòmac* d'Aristòtil, per a concloure que es demostra que el govern s'ordena al príncep principalment per a defensar l'amistat, la pau i la concòrdia, i per a eliminar la discòrdia entre els súbdits;¹⁵ i la millor manera d'aconseguir-ho és quan el govern recau només en una persona i no en moltes, com succeeix en els sistemes aristocràtics. Així, segons Ockham, si un sol és qui governa, no podrà haver-hi cap discòrdia, ja que ningú no pot estar en desacord amb si mateix; però si són molts governant, sia en diversos estats o en un presidit de manera aristocràtica o democràtica, podria desaparèixer l'amistat i la pau entre ells, i sorgir la discòrdia i la sedició.¹⁶

El govern òptim que proposa Ockham es fonamenta, principalment, en els ensenyaments del Nou Testament. La societat cristiana ha d'estar orientada vers el Regne de Déu i, perquè això es realitzi, cal que hi hagi algú que la dirigeixi. Aquesta direcció, però, no s'ha de tenir com una dominació, sinó com un servei per a edificar els drets i les llibertats concedits per Déu i per la natura als fidels, i no per destruir-los; i això només serà possible en un govern monàrquic, en el qual es garanteix la caritat, la pau, l'amistat i la concòrdia entre els súbdits. El principat òptim, per tant, s'oposarà a l'il·lícit, viciós i injust, i al despòtic, és a dir, a aquell en el qual es domini pel bé propi del governant, i al que, tot i que lícit, no s'ordini vers al bé comú.¹⁷ Tenia Ockham una idea del que havia de ser el govern òptim i, en la lectura que va fer dels textos neotestamentaris, va trobar passatges per a justificar-la, o foren la localització i la interconnexió d'aquests passatges, dels quals creia que podia fer una interpretació política, les que el van dur a redactar la doctrina?

15. *Ibidem*, p. 284: *Ex quibus probatur quod principatus ad servandam amicitiam, pacem et concordiam et ad tollendam discordiam inter subditos principi potissime ordinatur.*

16. *Ibidem*, pp. 284-286: *Hoc autem magis fit, si princeps fuerit una persona, quam si plures exstiterint, quemadmodum accidit in aristocratia. Nam, si unus solus fuerit supremus principans, nulla poterit omnino in primo et capite omnium discordia provenire; nemo enim dissidet a seipso. Sed si plures supremi exstiterint principantes, sive diversis principatibus sive uni aristocratie vel politice praesidentes, inter primos rectores totius communitatis poterit amicitia et pax dissolvi ac discordia et seditio suboriri.*

17. *Ibidem*, p. 274: *Per hoc enim optimus principatus tam generalis respectu universorum mortalium quam specialis respectu quorundam non solummodo differt a principatu illicito, vitioso et iniusto, sed etiam a principatu despotico, id est, dominativo propter bonum proprium principantis, et omni alio, etiam licito, qui non ordinatur ad commune bonum.*